

A nyelv és az érték

Hozzászólás Molnár Ilona tanulmányához

1. Az alábbiakban Molnár Ilona dolgozatának (NyK 88: 3–36) csupán első fejezetében foglaltakhoz szeretnék hozzászólni. A hozzászólás jelen esetben nem vitát jelent, hanem a szerző egyes megállapításainak kiegészítését, esetleg tovább gondolását.

Az Értékelméleti megfontolások című részben (5) a szerző a nyelv inherens axiológiai értékeinek felmutatásához társadalomelméleti fogalmaknak a nyelvre való vonatkoztatásával jut el. Ezek a fogalmak: társadalom, munka—munkatárgy—munkaeszköz, fejlődés, érték. Ezek közül a társadalom és az eszköz fogalmának, valamint a nyelvnek az összefüggése eddig is ismert és elfogadott volt, s ugyanígy az eszköz és az érték kategóriájának összefüggése is, ezért joggal állapítja meg Molnár, hogy problémát (sorrendben) a további két fogalomnak, a munkának és a munkatárgynak a nyelvvel való kapcsolata jelent.

A munkatárggyal kapcsolatban arra a megállapításra jut, hogy „A »nyelvi munka« tárgya maga a nyelv is” (6), hiszen valójában soha nem elégíti ki teljes mértékben a beszélő közösség igényeit, s a minél pontosabb nyelvi kifejezésre való törekvés eredményeként (is) formálódik, azaz tárgyává válik a (nyelvi) munkának. Azt mondhatjuk tehát, hogy a nyelv egyszersmind eszköz is és tárgy is, s a közelítés aspektusa határozza meg, hogy aktuálisan miként tételeződik? A válaszadás megkísérlése előtt még hadd álljak meg annál a megállapításnál, miszerint a nyelv „lemarad” a társadalom igényeitől. Kétségtelen, hogy az emberi megismerés egyre szélesedő spirálja indukál egy sor változást, mégpedig szakadatlan változást a nyelvben, ám ezeknek a változásoknak az irányát és mértékét nem csupán ama erőfeszítés sikerességének mértéke befolyásolja, amelyet a gondolat minél adekvátabb nyelvi megformálásáért, közvetítéséért vív az ember. A nyelvi változások számtalan variációjával is igazolható annak a nem tudatosuló kényszernek az irányító hatása, amelyet a meg nem értésnek, a félreértésnek, tehát a kommunikáció sikertelenségének a lehetősége fölött érez az ember, s amelyet Molnár egy másik tanulmányában (1983. 183) szorongásnak nevez. Lényegében, könnyedebb megfogalmazásban ugyanez a gondolat jelentkezik Garcíá-nál is, amikor bizonyos nyelvi változások elindítóit próbálja meg egy szinkron rendszerben tetten érni: „If there is reenterpretation and change than, it will not be in order to ensure the further efficient functioning of the system but rather because, synchronically, language functions at all as a device of at best imperfect communication (...) We might even go so far as to say that language changes diachronically because the most we can achieve synchronically is not to mis-

understand each other too often!" (García 1985. 278; kiemelés tőlem — B. N. M.).

A nyelv teljes mértékben nem kielégítő voltának azonban lehetséges egy másik oka is, nevezetesen amikor nem a nyelv marad le a gondolat lehetőségeitől, hanem éppen fordítva, a gondolat a nyelv lehetőségeitől. Hiszen potenciálisan minden nyelv alkalmassá tehető bármely gondolat közvetítésére, feltéve, hogy megvan, s „jól van meg” az a gondolat (amire éppenséggel a magyar nyelv is felhozható példaként történetének egy nem is olyan távoli szakaszáig, ti. ha a magyar filozófiai nyelvi apparátusára gondolunk). Vajon nem arról van-e itt is szó, amit Gadamer ekként fogalmaz: „Vajon a természetes nyelv a maga egyetemes hajlékonyságában nem biztosít-e egyre újabb utakat, hogy mondjuk, amit mondanunk kell? És ha valamit nem lehet mondani, akkor ez vajon nem arról tanúskodik-e, hogy elégtelenül gondoltuk? Talán. De nincs választásunk” (Gadamer 1983. 27).

Lássuk most már a nyelvnek mint eszköznek, illetőleg mint a munka tárgyának a viszonyát. Rögtön érdemes leszögezni, hogy munkaeszköz — általában is — éppúgy lehet a munka tárgya, mint bármely olyan objektum, amelyre munka irányul, hiszen az eszközt magát is munka hozza létre. Ebben az értelemben tehát a nyelvi munka tárgya valójában nem más, mint a munka eszköze. De csak ebben az értelemben, ti. csak akkor, ha a nyelvet csupán egyetlen dolognak, a kommunikáció eszközének tekintjük. A nyelv azonban nemcsak a kommunikáció eszközeként létezik, de más minőségben sem szűnik meg a munka tárgyának lenni, amiként azt hozzászólásom következő pontja remélhetően igazolja.

2. A továbbiakban azt veszem szemügyre, hogy filozófiai szempontból milyenek azok a fogalmak, amelyeket Molnár Ilona felhasznál következtetéseihez, illetőleg hogy e fogalmakat hogyan lehet másként a nyelvvel összefüggésbe hozni. Elismételve őket: társadalom, munka—munkatárgy—munka-eszköz, fejlődés, érték.

Elsőként azt lehet megállapítanunk, hogy e fogalmak a társadalmi lét szempontjából valójában különböző kategóriákba tartoznak, azaz egy külön kategóriába a társadalom, a munka — stb., s megint egy más kategóriába az érték és a fejlődés. Az előbbieket kategóriája mindazoknak az összetevőknek az együttese, amelyek az ember nembeli lényegét adják. Tehát — Márkus (1966) nyomán — az említetteken kívül még az univerzalizálás, a szabadság és a tudatosság adják a nembeliség lényegét. Fejlődés és érték egymást kölcsönösen feltételező fogalmak. A fenti kategóriához való viszonyukat Heller (1966. 12) abban látja — s ez egyben érték-definíciója is —, hogy érték mindaz, ami „... az ember nembeli lényegéhez tartozik, és ami közvetve vagy közvetlenül hozzájárul a nembeli lényeg kibontakozásához”, azaz mindahhoz (is), ami a fenti előző kategóriába beletartozik. S még tovább: „Az érték társadalom-ontológiai kategória...” (i. h.).*

Azt gondolom tehát, hogy a fejlődés a dolgok mozgásformája, amely végső soron értéket hív létre, az érték pedig az ember nembeli lényegéhez úgy tartozik hozzá, mint annak tulajdonsága.

A nyelv a fogalmaknak ebben az elrendezésében explicite sehol nem jelenik meg, implicite viszont, azt kell mondanunk, igen, minthogy a munkával

* Természetesen igen sokféle érték-meghatározás létezik; mi most ebből indulunk ki.

és a társadalmisággal való összefüggését már elismertük. Úgy gondolom azonban, hogy helye e kategóriákban, illetőleg közöttük explicálható, mégpedig úgy, hogy a nyelvre nem a kommunikáció, illetőleg elsősorban nem a kommunikáció aspektusából tekintünk, magyarul: nem nyelv(észet)i, hanem filozófiai, szorosabban társadalomontológiai szempontból.

Kelemen János a marxizmus nyelvtudományi problémáit elemezve (1983) árnyalt megfogalmazással hívja fel a figyelmet eme aspektusbéli különbségtétel szükségességére. Így ír: „A marxi szemlélet szerint a nyelv nem tükre, de nem is egyszerűen eszköze a gondolkodásnak, hiszen nem más, mint maga a «gyakorlati tudat». Legföljebb a kommunikáció eszközeként tekinthető a gondolkodás közegének” (i. m. 265). Az eredeti szövegben is kiemelt [eszköz-]ként az, ami igazán fontos: ha egy dolgot valamiként lehet tekinteni, akkor az a dolog, lényegét tekintve nemcsak az, aminek/ként tekintjük, használjuk, hanem még valami más is. Nevezetesen — ti. a nyelv esetében — az, ami a fenti idézet szerint is: maga a gyakorlati tudat. A nyelv és a gondolkodás kialakulásának kapcsolatát illetően talán nem szükséges részletbe bocsátkozni, a munka és a nyelv ontológiai szempontú kölcsönös feltételezettségét, illetőleg strukturális párhuzamait illetően pedig Kelemen János Lukács-elemzéséhez utalom az olvasót (Kelemen 1982). Tovább megyek, s azt próbálom — csupán jelzés szerűen számba venni — mi még a nyelv a társadalom számára.

A nyelvhez a hermeneutika oldaláról közelítő Gadamer felfogása, és a nyelvet a társadalmi lét ontológiája szempontjából tekintő Lukács nézete között (legalábbis) egy ponton lényegi azonosság fedezhető fel, nevezetesen a nyelvben mindketten a társadalmi lét folyamatosságát biztosító objektivációt látnak. Íme néhány idézet a mondottak alátámasztására.

Gadamertől valók a következők: „A nyelv nem csupán azoknak a felereléseknek az egyike, amelyekkel a világban levő ember rendelkezik, hanem rajta alapul és benne mutatkozik meg, hogy az embereknek egyáltalán világuk van” (1984. 308) és „...a világra és önmagunkra irányuló szemléletünk közvetlensége, melynél kitartunk, a nyelvben őrződik meg és gondoztatik, mert mi véges lények mindig messziről jövünk és messzire érünk. A nyelvben válik láthatóvá az, ami minden egyes egyén tudatán túl, valóban van” (i. m. 311).

Lukács pedig így fogalmaz: a nyelv „a társadalmi létben megvalósuló kontinuitás szerve és közege” (1976. 190).

A fentiek alapján most már talán megkísérelhető a nyelv helyének a mondott kategóriák szempontjából való meghatározása. Egyfelől: a munkával, illetőleg a társadalmi léttel való összefüggése alapján a nyelvet éppúgy az ember nembeli lényegéhez sorolhatónak tarthatjuk, mint az e kategóriákban korábban elősoroltakat. Ebből következik, hogy axiológiai szempontból már ennyi is elég lenne az érték és a nyelv kapcsolatának a meghatározásához: ha érték mindaz, ami az ember nembeli lényegéhez hozzátartozik, és ha a nyelv hozzátartozik az ember nembeli lényegéhez, akkor a nyelv érték. Mégpedig a megléte már önmagában is érték (ugyanúgy, ahogyan önmagában is érték-jelenség) a különböző, heterogén társadalmi szférák megléte is; vö. Heller i. m. 12), s mindjárt szólok róla, miképpen értendő most már ilyen megfogalmazásban a nyelv és a fejlődés összefüggése.

Másfelől: azzal, hogy a nyelv — a gondolati tartalmak közvetítésére semmilyen más szemiotikai rendszerhez nem hasonlítható alkalmasságával —

létezik mint kollektív emlékezet, s mint a kontinuitás biztosítója, továbbá hogy a mindennapi gondolkodás verbális megjelenítésén túl a művészi tükrözés és a tudományos megismerés közegeként is létezik, s van, mint ilyen tartalmak sajátos formája, nos mindezekkel a „képességeivel” meg is különbözteti magát minden más értékjelenségtől. Éppen ezért vannak a nyelvnek olyan érték tulajdonságai a társadalom szempontjából, mint amilyenek más szféráknak nincsenek.

Végül még két gondolat: (1) az ember nembeli lényegét adó munka, társadalmisság, univerzalitás, szabadság és tudatosság fogalmi egymással elválaszthatatlanul összefüggenek. Az, hogy a társadalmissággal és a munkával a nyelv elválaszthatatlanul összefügg — tudjuk. Mindenképpen fontos lenne viszont a további három fogalommal való összefüggését vizsgálni, mert azt gondolom, hogy csak első pillantásra tűnik kézenfekvőnek például a nyelvnek a tudatosság vagy az univerzalitás fogalmával való összefüggése (a szabadság fogalmáról nem is beszélve). (2) Visszatérve a nyelv és fejlődés összefüggésére: ha a nyelv már önmagában is értékjelenség, amit — mint minden értéket — egy szükséglet kialakítása hívott létre, azaz egy fejlődési tendencia eredménye, akkor benne kialakulhatnak ugyan olyan állapotok, amelyek önmagukban nem minősíthetők fejlődésnek, ám ez nem befolyásolhatja eredendő axiológiai értékét. Tehát Molnár Ilonának az a tétele, miszerint a nyelvben lehetségesek stagnáló, de a nyelvnek mint egész rendszernek a fejlődését nem leállító szelvények, a fenti gondolatmenettel is alátámasztható.

SZ. BAKRÓ-NAGY MARIANNE

Irodalom

- GADAMER, H.-G. (1983), Martin Heidegger — 75 Jahre. In: Heidegger Wege. Tübingen. Idézi Bonyhai Gábor in: Gadamer 1984. 397.
- GADAMER, H.-G. (1984), Igazság és módszer. Gondolat, Budapest.
- GARCÍA, E. C. (1985), Quantity into Quality: synchronic indeterminacy and language change. *Lingua* 65: 275—306.
- HELLER ÁGNES (1969), Érték és történelem. In: Érték és történelem. Tanulmányok. Magvető, Budapest. 9—22.
- KELEMEN, JÁNOS (1982), Lukács's ideas on language. In: Kiefer Ferenc (szerk.), *Hungarian Linguistics*. Benjamins, Amsterdam. 245—268.
- KELEMEN JÁNOS (1983), Nyelvtudományi problémák a marxizmusban. In: Hársing László és Kelemen János (szerk.), *Az élő Marx*. Kossuth, Budapest. 255—281.
- LUKÁCS GYÖRGY (1976), A társadalmi lét ontológiájáról II. Magvető, Budapest.
- MÁRKUS GYÖRGY (1966), Marxizmus és „antropológia”. Akadémiai, Budapest.
- MOLNÁR ILONA (1983), Nicht-logische Mechanismen in der Alltagssprache. *ALH* 33: 179—199.